

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Περιοδική έκδοση ιστορικών σπουδών

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ Πολιτικοί, τραπεζίτες και διαπραγματευτές στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα ■ **ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ** 'Ο «πρώτος αγρότης», οι συνοδοιπόροι του και η μεταξική απόπειρα έκφρασμού της αγροτικής κοινωνίας ■ **ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΓΚΙΖΕΛΗΣ** Άρετή και άνδρoπρέπεια στόν πολιτικό άνθρωπισμό της Φλωρεντίας ■ **ΒΑΣΩ ΡΟΚΟΥ** Ήπειρωτικά κεντήματα στην Άνατολικο-Κεντρική Εύρώπη ■ **ΑΡΙΣΤΕΑ ΣΤΕΦ. ΓΡΑΤΣΕΑ** Galeotti και Andiscari στίς βενετικές γαλέρες ■ **ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ** Τό όθωμανικό φρούριο τής Σπιναλόγκας ■ **ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ** Τό 1821 στή Βουλγαρία: χρονικά και μαρτυρίες ■ **ΕΙΡΗΝΗ ΜΕΡΓΟΥΠΗ-ΣΑΒΑΪΔΟΥ** Φυσικές επιστήμες και Πρόοδος: ή ρητορική του έγχειρήματος γιά τή διάδοση και έκκλαίκευση τής επιστήμης ■ **ΑΦΡΟΔΙΤΗ Ε. ΚΟΥΚΗ** Πρώτες προσπάθειες οργάνωσης τής παραγωγής έργων «λαϊκής» τέχνης: ό ρόλος του Λυκείου τών Έλληνίδων ■ **ANNA MARIA ΔΡΟΥΜΠΟΥΚΗ** Ή Ιστορία άνάμεσα στό ψυχικό και τό υλικό τραῦμα ■ **ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΣΤΑΜΑΤΟΓΙΑΝΝΑΚΗ** Ξανά γιά τά θεατρικά προγράμματα: ή συλλογή του ΕΛΙΑ/ΜΙΕΤ ■ **ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ** Τό άρχείο τής Ένωσης Συντακτών Ήμερησίων Έφημερίδων Άθηνών ■ **ΧΡΟΝΙΚΟ** Έπιστημονική διημερίδα: Άρχεα και πολιτικές γιά τήν Ιστορική έρευνα ■ **ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΣ** Έλευθερία Ζέη ~ Σοφία Λαίου ~ Νίκος Καρατιδάκης ~ Δέσποινα Παπαδημητρίου ~ Δημήτρης Δημητρόπουλος ~ Νίκος Κοκκομέλης

Βιβλιοκρισίες

συνδέει τρεις χρονικότητες, τό μεταξικό καθεστώς με τήν 4η Αύγουςτου του 1965 καί τήν 21η Ἀπριλίου. Ἡ ποιότητα αὐτή δέν ἀντιστοιχεί ὡστόσο μέ ἐξίσωση τῶν τριῶν καθεστώτων οὔτε ἀπό τήν ἐφημερίδα. Ἦταν ἀπό τίς σελίδες τῆς συγκεκριμένης ἐφημερίδας πού ὁ Κωνσταντῖνος Πλεύρης πρότεινε περισσότερη θέση, δράση, ἐπίθεση, ὅπως καί σκληρότερη στάση ὅσον ἀφοροῦσε τά μέτρα εὐγονικῆς (σ. 53). Στό τελευταῖο αὐτό παράδειγμα διαπιστώνει κανεῖς τήν παρουσία καί τῶν τριῶν μεθόδων ἀνάγνωσης τῶν κειμένων: τή ριζοσπαστικοποίηση τῶν θέσεων τοῦ κόμματος τῆς

4ης Αὐγούστου τοῦ 1965 ἐπί τῆς δικτατορίας, τήν ἀποψη γιά τόν ἀντικομμουνισμό ὡς θέση πού ὑποστήριξε ὁ Γ. Γεωργιάδης ἤδη κατά τή θητεία του ὡς διαφωτιστή στό Ὑφυπουργεῖο Προεδρίας Κυβερνήσεως ὑπό τόν Τρύφωνα Τριανταφυλλάκου καί τίς πορεῖες-διαδρομές τῶν ἀτόμων-ιστορικών δραστῶν.

Μέ ὅλες αὐτές τίς ἀρετές τό βιβλίον συμβάλλει ἀνεπιφύλακτα στή βαθύτερη κατανόηση τοῦ ἀκροδεξιῦ φαινομένου στήν Ἑλλάδα.

Δέσποινα Παπαδημητρίου

Λαύριο: μιά ἐθνογραφική προσέγγιση τῆς ἱστορίας του

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Π. ΑΛΕΞΑΚΗΣ, *Λαύρειο Ἀττικῆς. Ἡ ἐθνοῖστορία καί ἡ ἐθνοκοινωνιολογία μιᾶς βιομηχανικῆς πόλης*, Ἀθήνα, Ἡρόδοτος, 2019 (8ο, 361 σ.)

Στό βιβλίον του γιά τό Λαύριο ὁ Λευτέρης Ἀλεξάκης, ἀκάματος ἐρευνητής καί πολυγραφότατος συγγραφέας, ἐπιχειρεῖ τήν κατασκευή μιᾶς γέφυρας ἐπικοινωνίας καί συνέργειας μεταξύ ἐθνολογίας καί ἱστορίας. Ἡ ἰδέα αὐτή τῆς σύνθεσης καί τῆς σύμπραξης μεταξύ ὁμοῦ ἀλλά καί διακριτῶν στή μεθοδολογία ἐπιστημονικῶν προσεγγίσεων ἐκφράζεται διακηρυκτικά στόν ὑπότιτλο τοῦ βιβλίου, ὅπου ὀρίζεται ὡς θεματική του «ἡ ἐθνοῖστορία καί ἡ ἐθνοκοινωνιολογία μιᾶς βιομηχανικῆς πόλης». Διατρέχει ὁμως καί τά δύο μέρη τοῦ βιβλίου, πού τά συναποτελοῦν ἐννέα ἐπιμέρους μελέτες πού ἐπανεκδίδονται σέ ἕναν ἐνιαῖο τόμο.

«Τό Λαύρειο εἶναι μιά πόλη πού ξεφύτρωσε ἀπό τό πουθενά. Εἶναι μιά πόλη “μα-

νιτάρι”, ὅπως αὐτές πού δημιουργήθηκαν στήν Ἀμερική καί σέ ἄλλες περιοχές τοῦ κόσμου μετά ἀπό τήν ἀνακάλυψη κοιτασμάτων μετάλλων, πετρελαίου καί ἄλλων ὀρυκτῶν, ὅπου ἄρχισε ἡ ἐκμετάλλευση ὀρυχείων καί ὅλα τά σχετικά» (σ. 91).

Μέ τά λόγια αὐτά ὁ συγγραφέας ἀποτυπώνει τήν ἰδρυτική συνθήκη τῆς πόλης τοῦ Λαυρίου (Λαυρεῖον σύμφωνα μέ τή δική του αἰτιολογημένη ἐπιλογή γραφῆς, σ. 17). Μιά πόλη πού ἀπό τά μέσα ἕως τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα πολλαπλασίασε τόν πληθυσμό της· μιά πόλη τέκνο τῆς ἀνάγκης, καθώς ὁ δικός της ἀλματώδης ρυθμός ἀνάπτυξης ἀκολούθησε τούς ρυθμούς ἐκμετάλλευσης πού ἔφερε ἡ ἐπαν-ἀνακάλυψη τῶν μεταλλείων τῆς Λαυρεωτικῆς· ὁ πυρετός τῶν μετάλλων τοῦ ὀσμίου 19ου αἰῶνα. Τό μανιτάρι ὁμως γιά νά μεγαλώσει χρειαζόταν πόσιμα καί ὁ Ἀλεξάκης σέ τέσσερις μελέτες τοῦ βιβλίου του ἀνιχνεύει τά κανάλια τροφοδότησης τῆς πόλης μέ ἐργατικό καί εὐρύτερα ἀνθρώπινο δυναμι-

Τό κείμενο παρουσιάστηκε σέ ἐκδήλωση ἀφιερωμένη στό βιβλίον πού πραγματοποιήθηκε στό Λαύριο, στίς 11 Ἰανουαρίου 2020, στόν πολιτιστικό χῶρο «Μηχανουργεῖο».

Λαύριο: μιά ἐθνογραφική προσέγγιση τῆς ἱστορίας του

κό. Οἱ Λάκωνες, οἱ Κυκλαδίτες –καί ἰδιαίτερα οἱ Τζιιώτες–, οἱ Εὐβοεῖς –καί στά πύκοντινά μας χρόνια οἱ, συχνά ἀλλοεθνεῖς καί ἑτερόδοξοι, πρόσφυγες καί μετανάστες μπαίνουν στό φακό τῆς ἐξετάσεώς του.

Οἱ πηγές αὐτές πληθυσμιακῶν ροῶν πρὸς τό Λαύριο δέν εἶναι βέβαια μοναδικές· καί ἀπό ἄλλες περιοχές ἐντός καί ἐκτός Ἑλλάδας συνέρρευσαν πληθυσμιακές ομάδες, ἐξειδικευμένο ἐργατικό δυναμικό, μετανάστες πρόσφυγες. Ὁ Ἀλεξάκης ἐπισημαίνει ὅτι «οἱ Λαυριώτες δέν ὑπῆρξαν ποτέ γεωργοί» (σ. 15), ἐνῶ τονίζει ὅτι «τό Λαύρειο ἐξαρχῆς ἦταν μιά πολυπολιτισμική καί πολυεθνική πόλη» (σ. 115), μέ ἴχνη τῆς ἰδιαιτερότητάς αὐτῆς ἰσχυρά στήν κουλτούρα τῶν κατοίκων ἀλλά καί στήν τοπογραφία τῆς ἴδιας τῆς πόλης, στήν οἰκιστική συγκρότηση, στίς γειτονιές μέ τά ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικά τῆς καθεμιᾶς. Ἴσπανοί, Ἴταλοί, Μαυροβούνιοι, Πόντιοι, μουσουλμάνοι Ἑθρακιώτες, Ρουμάνοι, Τοῦρκοι, Κοῦρδοι καί ἄλλοι καί ἄλλοι... Μέ τήν ἔννοια αὐτή νομίζω τό Λαύριο εἶναι μιά πόλη ὑπόδειγμα διαχρονικῆς συμβίωσης λαῶν καί πολιτισμῶν· μιά ἐργατοῦπολη καταρχήν, ἀλλά καί μιά ἀστική νησίδα στόν ἀγροτοκτηνοτροφικό περιβάλλοντα χῶρο τῶν Μεσογείων, ὁ ὁποῖος παραδοσιακά λειτουργοῦσε ὡς προμηθευτής τῆς Ἀθήνας μέ γεωργικά προϊόντα.

Ἀπό τήν πανσπερμία αὐτή θά μείνω λίγο στίς τρεῖς πηγές μεταναστευτικῶν ροῶν πρὸς τό Λαύριο, πού ὁ συγγραφέας ἐπιλέγει νά ἐξετάσει διεξοδικά, συνδυάζοντας τήν ἐπιτόπια ἔρευνα καί τήν προφορική μαρτυρία μέ τό ἀρχαῖο ὑλικό: Λακωνία –καί κυρίως ἡ Μάνη–, Κυκλάδες –καί κυρίως ἡ Κέα, ἡ Σαντορίνη, ἡ Μῆλος–, Εὐβοία –καί κυρίως ἡ Καρυστία. Ἐνα νῆμα πού συνδέει τίς περιοχές αὐτές εἶναι οἱ καταναγκασμοί τῆς γεωγραφίας, πού συνδυάζονται μέ τά νησιωτικά χαρακτηριστικά τοῦ καθενός. Ἄς σκεφτοῦμε τό χάρτη. Τῆ Μάνη –ἡ ὁποία λόγω τοῦ γεωγραφικοῦ

ἀποκλεισμοῦ τῆς σχεδόν ἀπό τήν ὑπόλοιπη Πελοπόννησο ἔχει προσφυῶς ἀπό τόν Βασίλη Παναγιωτόπουλο σέ μιά μελέτη του, χαρακτηρηστεῖ «ἡ σχεδόν νῆσος Μάνη»– τή χωρίζουν ἀπό τό Λαύριο 90 μίλια θάλασσης. Τήν Καρυστία –πού ἡ γεωμορφολογία τῆς Εὐβοίας τήν ἀναγκάζει νά λειτουργεῖ σάν νησί ἐντός ἐνός εὐρύτερου νησιοῦ, ἀποκομμένη οὐσιαστικά μέχρι πρόσφατα ἀπό τήν ὑπόλοιπη Εὐβοία– τή χωρίζουν ἀπό τό Λαύριο 25 μίλια θάλασσης σέ εὐθεία γραμμῆ. Τήν Κέα, τό πύκοντινό στό Λαύριο κατοικημένο νησί, μόλις 15 μίλια ἀπόσταση. Αὐτή λοιπόν ἡ εἰσροή μεταναστῶν πρὸς τό Λαύριο ἀπό νότο, βορρά καί ἀνατολή μοιάζει νά ἀντιστοιχεῖ στήν προνομακί θεση πού προσφέρει ἡ θάλασσα γειτονία. Ἀλλά γιά νά δώσει κανεῖς, πρέπει νά ἔχει στήν περίπτωσή μας νά ἔχει πληθυσμιακά πλεονάσματα. Καί ἕνα ἐρώτημα πού δημιουργεῖται νομίζω εἶναι: γιατί περιοχές κακοτράχαλες, ἀγρονες, δυσπρόσιτες ὅπως ἡ Μάνη, τά χωριά τῆς Καρυστίας, τά Κυκλαδονήσια, ἔχουν σταθερό, ἐπί μεγάλες, μακρότατες, χρονικές περιόδους πληθυσμοῦ ἰκανό νά αἰμοδοτεῖ γειτονικές ἢ καί πύκ μακρινές περιοχές.

Ἐνα ἄλλο συναφές ζήτημα σχετίζεται μέ τίς ἐπαγγελματικές ἐξειδικεύσεις τῶν μετοίκων. Ἀπό τούς Λάκωνες πού μετανάστευσαν στό Λαύριο, ὅπως παρατηρεῖ τεκμηριωμένα ὁ Λ. Ἀλεξάκης, οἱ προερχόμενοι ἀπό τήν Ἐπίδαυρο Λιμηρά καί ἰδίως τά Βάτικα ἀσχολοῦνται σέ μεγάλο βαθμό μέ τήν ἀλιεία, μεταφέροντας οἱ τελευταῖοι τήν ἀλευτική τους δεινότητα ἐγγύτερα σέ ἕνα γνωστό ψαρότοπο, τόν Εὐβοϊκό. Οἱ Μανιάτες πάλι γίνονται στή μεγάλη τους πλειονότητα βιομηχανικοί ἐργάτες (σ. 32-33). Πῶς ὁμως οἱ σκληροτράχηλοι, οἱ «ἀνυπότακτοι» σύμφωνα μέ τό δημόσιο αἶσθημα, Μανιάτες γίνονται ἐργάτες; Ἐπιλέγουν τή μισθωτή ἐργασία καί μάλιστα στό πύκ ζοφερό περιβάλλον, στά μεταλλεία, ἢ προσαρμόζονται ἀπλῶς ἐκεῖ πού

τούς έσπρωξε βίαια ή μοίρα και ή ανέχεια; Και πόσο εύκολα προσαρμόζονται αλήθεια σέ αυτές τίς συνθήκες ζωής;

Ή Κέα πάλι αποτελεί ιδιάζουσα περίπωση. Παραδοσιακά άγροτοκτηνοτροφικό νησί, μέ έλάχιστη έπαφή μέ τήν έξορυξη και τά μεταλλεία: στραμμένο κάποια στιγμή τής Ιστορίας του στήν μονοκαλλιέργεια σχεδόν ενός «βιομηχανικού» δένδρου, τής βελανιδιάς, παράγει και έξάγει πρώτη ύλη χρήσιμη στή βυρσοδεψία, μέ όρους καλλιέργειας όμως πού δέν διαταράσσουν, τή μικρή οικογενειακή γαιοκτησία, γύρω άπό τήν όποια είναι δομημένη ή κοινωνία της. Έντούτοις, ή Κέα τών 5.019 κατοίκων τό 1896, δέν μπορεί νά θρέψει τούς κατοίκους της. Ή ίσως πió σωστά, δέν μπορεί νά τούς θρέψει καλά άπό τήν έργασία στή γή μέ τά μέσα τής έποχής: και κυρίως δέν μπορεί νά τούς συγκρατήσει στόν τόπο, όταν λίγα μίλια πió πέρα στήν άκτή τής Άττικής ύπάρχει σχετικά καλό μεροκάματο, σέ μία οικονομία πού χειμάζεται άπό τήν έλλειψη ρευστού χρήματος.

Ένδιαφέροντα είναι όσα έπισημαίνει ό συγγραφέας γιά τήν βιοωνική κινητικότητα και τήν έπαγγελματική ένασχόληση τών Τζιωτών πού έγκαθίστανται στό Λαύριο. Θά ήθελα νά σταθώ σέ μία άξιοσημείωτη έπισήμανση του πού νομίζω έχει υποβαθμιστεί στήν ιστοριογραφία και γενικότερα στή μελέτη τών νησιωτικών κοινωνιών. Βασικό συστατικό τής παραδοσιακής οικονομίας τών νησιών τών Κυκλάδων υπήρξε ή κτηνοτροφία. Πρόβατα και κατσίκια εκτρέφονται σέ μεγάλους άριθμούς: τό χοιρινό είναι άναπόσπαστο συστατικό τής οικογενειακής διατροφής (οί Έυρωπαίοι περιηγητές μάλιστα στά χρόνια τής όθωμανικής κυριαρχίας μιλούν μέ κατάπληξη και άποτροπισμό γιά τό θέμα πλήθους χοίρων πού συνυπάρχουν μέ τούς ανθρώπους στίς πυκνοδομημένες Χώρες τών νησιών). Σέ κάποια Κυκλαδονήσια όμως ύπάρχει και σημαντική παραγω-

γή κρέατος και γαλακτοκομικών προϊόντων άπό τίς άγελάδες πού εκτρέφονται. Στήν Κέα υπήρχε σχετική έξειδίκευση, τό ένδιαφέρον δέ είναι, όπως παρατηρεί ό Λ. Άλεξάκης, ότι οί Τζιώτες φέρνουν τήν τεχνογνωσία πού έχουν στό μοσαρίσιο κρέας στό Λαύριο, άσκώντας τό έπάγγελμα του ζώεμπορου ή του κρεοπώλη.

Άς μου έπιτραπεί μία προσωπική μνήμη, νομίζω ένδεικτική τής κινητικότητας ανθρώπων και επαγγελματιών. Τζιώτης συγγενής μου, άγροτικής καταγωγής, δουλεύει κατά τόν Μεσοπόλεμο εργάτης στήν Κόκα – στό σταθμό μεταφόρτωσης κάρβουνου στήν Κέα: μπαρκάρει κάποια χρόνια ναυτικός, και στίς άρχές τής δεκαετίας του 1970 μετακομίζει οικογενειακά δημιουργώντας στήν άπέναντι άκτή ένα βραχύβιο βουστάσιο μέ 10-15 άγελάδες, γιά νά επανέλθει τελικά στή γενέθλια γή στήν ήμι-ελεύθερη εκτροφή άγελάδων, στά οικογενειακά και σέ λίγα νοικιασμένα κτήματα. Τό μικρό αυτό παράδειγμα εικονογραφεί νομίζω μία επαγγελματική κινητικότητα διαχείρισης τής πένιας: ένα συχνό πέραςμα χαλαρών, εύκολα διαπερατών, όριών ανάμεσα στήν άγροτική και τήν βιομηχανική έργασία αλλά και τήν ισχύ μιάς επαγγελματικής έξειδίκευσης πού στηρίζεται στήν τοπική παράδοση. Ή βιοματική τεχνογνωσία πού προκύπτει άπό τήν παραδοσιακή έξειδίκευση άποτέλεσε και βασική όδό τροφοδότησης του Λαυρίου μέ εργατικό δυναμικό. Οί Σαντορινιοί και οί Μηλιοί πού έγκαταστάθηκαν και δούλεψαν στό Λαύριο σέ πολυπληθείς ομάδες προέρχονταν άκριβώς άπό νησιά πού είναι ό παράδεισος τών γεωλόγων, άπό τόπους άληθινά εργοστάσια πετρωμάτων και μεταλλευμάτων.

Ή άνίχνευση του προφίλ μιάς ιδιαίτερης επαγγελματικής ομάδας, αυτής τών άλιέων του Λαυρίου, έπιχειρείται σέ μία άπό τίς μελέτες του τόμου. Γενικότερα θεωρώ ότι ή άλιεία στήν Έλλάδα είναι ένα θέ-

Λαύριο: μιά έθνογραφική προσέγγιση τής ιστορίας του

μα πού έχει μείνει στό ήμίφως τής έρευνας. Οί μελέτες πού υπάρχουν είναι λιγοστές και ό Άλεξιάκης και έδω, όπως και μέ άλλα δημοσιεύματά του –ιδιαιτέρα μιλώντας γιά τούς Βατικιώτες άλιείς–, έχει συμβάλει στή διάνοιξη τού πεδίου μελέτης, τών συνθηκών και τών μεθόδων εργασίας τών ψαράδων, τών άλιευτικών σκαφών και τών τεχνολογιών άλιευσης, τής θέσης τών άλιέων στίς τοπικές κοινωνίες, καθώς και τής έσωτερικής διαστροφμάτωσης στό έσωτερικό τής ομάδας. Ό κατάλογος τών ψαράδων πού έχει περιλάβει στίς σελίδες τού βιβλίου (σ. 261-268) καταδεικνύει τήν ποσοτική κυριαρχία τών προερχόμενων από τά Βάτικα και γενικότερα τή Λακωνία, αλλά άποκαλύπτει και σημαντικές εισροές από άλλες περιοχές. Η Έρμιονίδα, νησιά σαν τήν Κέα ή τήν Κύθνο, ή Μικρά Άσία χάρη στους πρόσφυγες τής μικρασιατικής καταστροφής, χωριά γειτονικά στήν Άττική, περιλαμβάνονται στους τόπους μέ ισχυρή αντιπροσώπευση μεταξύ τών άλιέων τού Λαυρίου. Η συχνή παρουσία πολύκλαδων ισχυρών οικογενειών είναι ένα άλλο χαρακτηριστικό πού προκύπτει άμεσα από τούς καταλόγους πού έχει άποδελτιώσει ό συγγραφέας.

Άλλου προφίλ ισχυρές οικογένειες άναδεικνύονται από τήν εύρηματική μελέτη του γιά τά άγάλματα πού κοσμοϋν τούς δημόσιους χώρους τού Λαυρίου. Οί προτομές και τά άλλα γλυπτά μνημεία είναι ένας τρόπος έγγάραξης τού χώρου, παρόλο πού ή αίσθησή μου είναι ότι κατά κανόνα τά μνημεία αυτά είναι σχεδόν άόρατα στήν καθημερινότητα τού κατοίκου ή τού συχνού επισκέπτη. Μιά έρευνα σέ διερχόμενους από μία πλατεία πού φιλοξενεί ένα άγαλμα –όχι από τά προφανέστερα στήν άναγνώριση– ένδεχομένως θά καταδείκνυε πώς έλάχιστοι γνωρίζουν τό πρόσωπο ή τήν προσωπικότητα τού εικονιζόμενου. Κάποιες φορές άλλωστε πιό έντονες είναι οι διαφωνίες και οι αντιπαραθέσεις

πρίν τήν τοποθέτηση ενός άγάλματος, παρά οι συζητήσεις πού προκαλοϋνται μετά τήν άνέγερση τού σχετικού μνημείου, τό όποιο, άν δέν μετατραπεί σέ κάποιο τοπόσημο, μοιάζει νά χάνεται στή λήθη.

Ό Άλεξιάκης προχωρά σέ μία άναλυτική περιοδολόγηση τής τοποθέτησης τών άγαλμάτων από τό 1880 έως τό 2010, άνιχνεύει τίς αίτίες κατασκευής, τίς αντιδράσεις, τήν έκπροσώπηση τού κόσμου τών έπιχειρήσεων και τής εργασίας ως αντίπαλο δέος, τίς διαφοροποιήσεις άνάλογα μέ τήν πολιτική συγκυρία και τήν πολιτική ένταξη τών εκάστοτε τοπικών άρχόντων, τά χαρακτηριστικά τού πολέμου πού κάθε φορά ξεσπάει μέ άφορμή κάποια νέα τοποθέτηση, τήν πιό πρόσφατη έκπικράτηση άγαλμάτων πού δέν συνομιλοϋν μέ τήν τοπική ιστορία αλλά άπιχοϋν τόν τόπο καταγωγής πληθυσμιακών ομάδων κλπ. Στό τέλος παραθέτει κατάλογο μέ τό προφίλ κάθε ενός από τά δώδεκα άγάλματα-μνημεία πού καταγράφει. Διατρέχοντας τόν κατάλογο μου γεννήθηκε μία εύλογη, νομίζω, άπορία. Γιατί άραγε άπουσιάζει ή άρχαιότητα από τό πάνθεο αυτό τών ήρώων; Ίδιαιτερα μάλιστα μέ τόν ρόλο πού διαδραμάτισε τό Λαύριο στήν άθηναϊκή οικονομία. Τυχαία; Η μήπως άκριβώς ή σημασία αυτού πού ύπήρξε τό Λαύριο στήν άρχαιότητα, ένας τόπος σκληρής εργασίας δούλων, έξηγεϊ τή σημερινή άπουσία της;

Κλείνοντας δύο παρατηρήσεις. Ό συγγραφέας σέ άρκετές από τίς μελέτες του άξιοποιεί συστηματικά μία πολύτιμη αλλά μάλλον άγνωστή από τήν ιστοριογραφία ιστορική πηγή: τά δημοτικά άρχεία. Δημοτολόγια, πράξεις γάμων και έκλογικοί κατάλογοι τού παρέχουν πλούσιο και πολύποικίλο τεκμηριωτικό ύλικό. Στίς μελέτες τού τόμου τό ύλικό αυτό δέν χρησιμοποιείται μέ τή μέθοδο και τόν τρόπο προσέγγισης πού άπαιτεί ή ιστοριογραφία, όμως άναδεικνύονται οι πολλαπλές δυνατότη-

Βιβλιοκρισίες

τες χρήσης του, ή τεκμηριωτική βαρύτητα, τό στέρεο έδαφος πού παρέχει για νά κτίσει κανείς συλλογισμούς και ύποθέσεις έργασίας, για νά εξαγάγει συμπεράσματα.

Ο Άλεξάκης ακολουθεί την πρακτική νά προσφέρει στόν αναγνώστη μέ μορφή παραρτήματος ύλικό πού συνέλεξε κατά την έρευνά του. Κατάλογοι όνομάτων από τά δημοτολόγια και τούς έκλογικούς καταλόγους, όπως και φωτογραφικό ύλικό, χάρτες, σχέδια ή άλλα τεκμήρια όπως τά καταστατικά τών άλιευτικών συλλόγων παρέχονται για περαιτέρω έπεξεργασία. Νά ξεχωρίσω τούς καταλόγους τών βαπτιστικών και οικογενειακών όνομάτων, μέ τό έτος γέννησης, τό όνομα τής συζύγου, τόν τόπο καταγωγής, τό έπάγγελμα. Μιά δεξαμενή δηλαδή πληροφοριών πού προσφέρεται για ποσοτική και συνδυαστική έπεξεργασία, για συγκρίσεις και αναγωγές. Ταυτόχρονα είναι και μία ανάσυρση τών ανθρώπων πού έζησαν πριν από 100, 150 χρόνια από τή λησμονιά. Μιά μετά θάνατον απόδοσή όλων-διάσημων και άφανών- στην ιστορική γνώση και στή δημόσια συζήτηση. Φαντάζομαι οί έμπνευστές τών νομοθετημάτων για τά προσωπικά δεδομένα κινούνται σέ άλλη κατεύθυνση και μέ άλλες προτεραιότητες. Θέλω νά πιστεύω μέ καλές κ' αγαθές προθέσεις. Παρόλα αυτά πρέπει νά σημειωθεί ότι μέ νομοθε-

τήματα, όπως αυτό πού ψηφίστηκε πρόσφατα, δέν κινδυνεύουν μόνο μαζί μέ τά ξερά νά καούν και τά γλωθρά, αλλά νά έπιβληθεί μία συλλογική, μαζική *damnatio memoriae*, ή όποία, πιστεύω, άξίζει τουλάχιστον νά μάς προβληματίσει.

Η δεύτερη παρατήρηση άφορ ά την προέλευση και την κατάληξη τών μελετών. Πρωτοδημοσιεύτηκαν στά Πρακτικά τής Έπιστημονικής Συνάντησης Νοτιοανατολικής Άττικής, ενός συνεδρίου πού γίνεται σέ τακτά χρονικά διαστήματα και εκδίδει τά πρακτικά τών εργασιών του. Πρωτοβουλία τοπική και όχι αποκλειστικά ακαδημαϊκή, τά συνέδρια αυτά έχουν καταφέρει νά άποτελέσουν ένα γόνιμο βήμα έπικοινωνίας μεταξύ τής ακαδημαϊκής έρευνας και τής άγάπης για τόν τόπο τους ανθρώπων πού θεωρούν τό παρελθόν τής περιοχής τους μέρος και τής δικής τους ζωής. Η αναγκαία έπικοινωνία τοπικής, ειδικής και γενικής βιβλιογραφίας έχει ώφεληθεί πολλά από τέτοιου τύπου έπιστημονικές συναντήσεις. Η συγκέντρωση τών μελετημάτων του Α. Άλεξάκη, σέ έναν έπιμελημένο τόμο από τίς εκδόσεις Ηρόδοτος, άποτελεί ώραία ευκαιρία για μία δεύτερη διαδρομή τους σέ ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό.

Δημήτρης Δημητρόπουλος